

ΔΙΔΑΣΚΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΠΟΛΗ-15703 ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΤΗΛ.: 2107277535-FAX: 2107277535

ΓΙΩΡΓΟΣ Η. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ
Γραφείο 503

Τηλ. 2107277547

giliop@philosophy.uoa.gr

ΜΑΘΗΜΑ: ΦΣ103

ΣΩΚΡΑΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ-ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Δευτέρα 13 Ιανουαρίου 2020

1. *Θεωρία της δικαιοσύνης.* Η τοποθέτηση της δικαιοσύνης στην κορυφή των αρετών στην πλατωνική *Πολιτεία* είναι ασφαλώς οργανικό μέρος ενός πολυεπίπεδου φιλοσοφικού προγράμματος, όμως επιπλέον είναι βέβαιο ότι απηχεί και μια θεμελιώδη αναγκαιότητα της μορφοποίησης, της ωρίμανσης, της σταθερότητας και της μακρομέρευσης του θεσμικά οργανωμένου πολιτικού βίου της κλασικής αρχαιότητας. Ο Αριστοτέλης, αντίστοιχα, θέτει τη διάκριση δικαίου και αδίκου στον πυρήνα της συγκρότησης της ανθρώπινης κοινωνικότητας (πρβλ. *Πολιτικά*, Α 2,1253 a 9-18) και θεωρεί την εφαρμογή της δικαιοσύνης θεμελιώδη και ζωτικής σημασίας προϋπόθεση για την επιβίωση και την τελείωση του ανθρώπου (πρβλ. *Πολιτικά*, Α 2,1253 a 31-37). Στα *Ηθικά Νικομάχεια* (Ε 3, 1130 a 9-10) τονίζει ότι η δικαιοσύνη δεν αποτελεί απλώς ένα μέρος της αρετής, αλλά είναι όλη η αρετή.

Η δικαιοσύνη διαμορφώνεται συγκεκριμένα σε συνάρτηση με την τάξη και την ευρυθμία της λειτουργίας των θεσμών της *πόλεως* (πρβλ. *Πολιτικά*, Α 2,1253 a 39-40), όμως εκδηλώνεται και σε ατομικό επίπεδο ως ἕξις (μόνιμο στοιχείο της συμπεριφοράς) που απορρέει από τη γνώση του δικαίου και τη σχετική βούληση εφαρμογής του (πρβλ. *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε 1, 1129 a 7-9).

Η συνδυασμένη θεώρηση της ατομικής και της συλλογικής-θεσμικής διάστασης της δικαιοσύνης σε πρακτικό επίπεδο απολήγει στη γενική θεώρηση πως υπάρχουν τρία είδη δικαίου: α) το διορθωτικό, το οποίο αναφέρεται στις μεταξύ των ανθρώπων συναλλαγές, β) το διανεμητικό, το οποίο αφορά στην κατανομή των αξιωμάτων, γ) το ἀντιπεπονθός ή ανταποδοτικό, το οποίο αφορά στην έμπρακτη και άμεση αποκατάσταση μιας αδικίας, αλλά ρυθμίζει επίσης και τις ανταλλαγές των προϊόντων δια της εισαγωγής και χρήσης του νομίσματος (πρβλ. *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε 5, 1130 b 6 κ.ε.).

2. *Περί οικονομίας.* Στο βιβλίο Α των *Πολιτικών* η θεώρηση της *πόλεως* ως όλου που αποτελείται από μέρη, καταλήγει στην πραγμάτευση του *οίκου* ως ελάχιστης μονάδας παραγωγής και διαμόρφωσης κοινωνικών σχέσεων, καθώς και των μελών (κατοίκων) της *πόλεως* που ανήκουν σ' αυτόν. Στο πλαίσιο των αναλύσεων αυτών ο φιλόσοφος καθιστά σαφές ότι πρωταρχικό μέλημα της διαχείρισης των ζητημάτων που έχουν να κάνουν με την επάρκεια υλικών αγαθών σε μία κοινότητα – κάτι που πρωτίστως αφορά τον υπεύθυνο *οικονόμο*, ο οποίος χρειάζεται να προσφεύγει και στη συνδρομή ειδικών (πρβλ. *Πολιτικά*, Α 11, 1258 b 39 κ.ε.) – είναι το εὖ ζῆν και η ευδαιμονία του συνόλου, όχι η ικανοποίηση της πλεονεξίας και της απληστίας και ο ανεξέλεγκτος και επαίσχυντος πλουτισμός ορισμένων (πρβλ. την απερίφραστη καταδίκη της άνευ ορίων κερδοσκοπίας, ιδίως δε μάλιστα της τοκογλυφίας, *Πολιτικά*, Α 10, 1258 a 40 – b 8).

3. *Θεωρία των πολιτευμάτων.* Ο κομβικός ρόλος της δικαιοσύνης επιβεβαιώνεται περίτρανα στην αριστοτελική θεωρία των πολιτευμάτων. Στην ορολογία της εποχής ο όρος *πολίτευμα* είναι συνώνυμος του όρου *πολιτεία*, ενώ τον όρο *πολιτεία* (ενίοτε μαζί με τον επιθ. προσδιορισμό *μέση*) αποδίδει ο φιλόσοφος και στο ορθό *πολίτευμα* που βασίζεται στη διακυβέρνηση από τους πολλούς προς το συμφέρον του συνόλου.

Για τη συνολική και συγκριτική θεώρηση των πολιτευμάτων ο Σταγειρίτης – διαφοροποιούμενος από αντίστοιχη ανάλυση του Πλάτωνος στα βιβλία Η και Θ της *Πολιτείας* – υιοθετεί και εφαρμόζει δύο διαφορετικά και αλληλοσυμπληρούμενα κριτήρια: α. τον αριθμητικό προσδιορισμό αυτών που κατέχουν και ασκούν την εξουσία, β. τον ποιοτικό προσδιορισμό του συμφέροντος, για χάρη του οποίου αυτοί

πολιτεύονται και άρχουν, το οποίο μπορεί να είναι είτε το συμφέρον των αρχόντων, είτε το κοινό συμφέρον αρχόντων και αρχομένων, το οποίο σε τελευταία ανάλυση συμπίπτει με τη δικαιοσύνη. Έτσι προκύπτουν έξι συνολικά πολιτεύματα, διαχωριζόμενα σε τρία ορθά και τρία παρεκβατικά:

Αριθμός αρχόντων	Κοινό συμφέρον	Ιδιαίτερο συμφέρον
Ένας	Βασιλεία	Τυραννίδα
Μερικοί	Αριστοκρατία	Ολιγαρχία
Πλειονότητα	Πολιτεία	Δημοκρατία

Σε διάκριση από τον Πλάτωνα, ο οποίος αντιλαμβάνεται την αλλαγή των πολιτευμάτων ως, μη περαιτέρω προσδιοριζόμενη, διαδικασία έκπτωσης και εκφυλισμού από ένα ιδεώδες πολίτευμα πνευματικής αριστοκρατίας, η ανάλυση του Αριστοτέλη χαρακτηρίζεται κατ' εξοχήν από σφαιρικότητα και ρεαλισμό, καθώς επικεντρώνεται στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα υπό πραγματικές συνθήκες και για συγκεκριμένους λόγους άλλοτε καταλήγουν σε βελτίωση και πρόοδο (ο σχετικός όρος είναι επίδοσις), άλλοτε σε χειροτέρευση και παρακμή (αδυναμία επίτευξης της σωτηρίας, η οποία δεν αναφέρεται απλώς στο εκάστοτε πολίτευμα, αλλά στην ευρυθμία και ευταξία του συνόλου όσων το συναποτελούν). Στοιχείο πληρότητας της αριστοτελικής θεώρησης είναι και η διάκριση τριών μερών της εξουσίας σε κάθε πολίτευμα, ιδίως στα αντιπροσωπευτικά. Έτσι έχουμε: α. τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, β. τὸ περὶ τὰς ἀρχάς, γ. τὸ δικάζον. Η σημαντική αυτή διάκριση θα επανέλθει αναβαθμισμένη και τροποποιημένη στη νεότερη εποχή, αρχής γενομένης από τον Μοντεσκιέ και το αμερικανικό Σύνταγμα που βασίζεται στην αρχή των ελέγχων και των ισορροπιών (checks and balances).

4. *Μεταβλητότητα και σχετικότητα των νόμων.* Ισχυρό στοιχείο ρεαλισμού της πολιτικής θεωρίας του Αριστοτέλη είναι και η παραδοχή της μεταβλητότητας των νόμων σε συνάρτηση με τις συνθήκες που επικρατούν και τα συμφέροντα που κυριαρχούν κάθε φορά, κάτι που συνάδει και με την παραδοχή της πεπερασμένης αποτελεσματικότητάς τους και παραπέμπει επίσης στην αναγνώριση της ευστοχίας αντίστοιχων σοφιστικών προσεγγίσεων (πρβλ. *Πολιτικά*, Γ 8, 1280 b 10-13).

5. *Μέση πολιτεία.* Εκκινώντας, επίσης, από μια ρεαλιστική διαπίστωση, ότι δηλαδή όσοι διαθέτουν υλικά αγαθά που τους επιτρέπουν να ζουν αξιοπρεπώς δεν έχουν κίνητρο να προβαίνουν σε ανατρεπτικές και βίαιες ενέργειες και, συνεπώς, αποτελούν παράγοντα σταθερότητας για την πόλη-κράτος, ο Αριστοτέλης εξαιρεί τη σημασία της απόδοσης ισχυρού πολιτικού ρόλου στους μέσους, τη μεσαία πολιτική και κοινωνική τάξη της εποχής, με αντίστοιχο περιορισμό της ανεξέλεγκτης εξουσίας των ολιγαρχικών, κυρίως, αλλά και των ακραίων τάσεων της δημοκρατίας σε ορισμένες φάσεις της. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Αριστοτέλης επικαλείται ρητά τον Σόλωνα, ενώ ανάλογες προτιμήσεις είχε εκφράσει και ο Θουκυδίδης. Η αξιακή εξύψωση του πολιτεύματος αυτού εμφανίζεται, από την άλλη, στη σύνδεση της συμπεριφοράς των πολιτών της μεσαίας τάξης με την ικανότητά τους να συμμορφώνονται με τις επιταγές του ορθού λόγου (πρβλ. *Πολιτικά*, Δ 11, 1295 b 3-9), κάτι που φερ' ειπείν πρέπει να ιδωθεί σε αντιδιαστολή με την αρνητική θεώρηση της συμπεριφοράς των μεσαίων στρωμάτων (έμφαση σε ταπεινές σκέψεις και κίνητρα) από πλείστους άλλους φιλοσόφους, καθώς και λογοτέχνες.

6. *Είδη δημοκρατίας.* Η δημοκρατία κατά τον Αριστοτέλη είναι ένα πολίτευμα παρεκβατικό μεν, αλλά το λιγότερο κακό (ήικιστα μοχθηρόν, πρβλ. *Ηθικά Νικομάχεια*, Θ 10, 1160 b 19-21) από όλα τα άλλα. Ο ρεαλισμός του τον οδηγεί στη διατύπωση της *αθροιστικής θεωρίας* (Γ 11, 1281 a 40 κ.ε.), στην παραδοχή ότι η κρίση και η απόφαση των πολλών μπορεί να είναι ορθότερη και επωφελέστερη από την κρίση των ολίγων σοφών ανδρών, εφ' όσον στην περίπτωση των πολλών συνενώνονται τα θετικά χαρακτηριστικά πολλών επιμέρους ατομικών βουλήσεων και ικανοτήτων. Ο φιλόσοφος, προκειμένου να στηρίξει συγκεκριμένα αυτήν την άποψη και προφανώς επηρεασμένος από τη βιωμένη πραγματικότητα της Αθήνας όπου ζούσε και δίδασκε, κρίνει θετικά την άσκηση κοινωφελών δραστηριοτήτων με κοινές συνεισφορές (κοινά δείπνα), όπως επίσης και την αξιολόγηση των καλλιτεχνικών έργων από συλλογικές διαδικασίες (δραματικοί και ποιητικοί αγώνες). Ενδιαφέρουσα είναι και η εξιδανικευτική σύγκριση της δημοκρατίας με ζωγραφικό έργο, ένα μοτίβο που θα επανέλθει στον Χέγκελ, ο οποίος θα χαρακτηρίσει την αρχαία

(δημοκρατική) πόλη-κράτος ως ωραίο έργο τέχνης (schönes Kunstwerk).

Η ρεαλιστική θεώρηση της δημοκρατίας εμπεριέχει ουσιωδώς και το στοιχείο της διαφοροποίησης. Ο φιλόσοφος, σύμφωνα με τις δομικές και λειτουργικές προδιαγραφές του πολιτεύματος, διακρίνει πέντε είδη δημοκρατίας, προτιμότερα από τα οποία είναι αυτά στα οποία γίνονται σεβαστοί σταθερά ισχύοντες νόμοι, χωρίς να αφήνεται ελεύθερο πεδίο στη δύναμη και την αυθαιρεσία των δημαγωγών, οι οποίοι επιχειρούν να κυβερνούν με βάση ψηφίσματα, τα οποία απηχούν τις ευμετάβλητες διαθέσεις του πλήθους, με στόχο τη χειραγώγησή τους χάριν του ίδιου συμφέροντος, κάτι που κατά κανόνα είχε αποβεί καταστροφικό.

7. *Θεωρία της παιδείας.* Συνεχίζοντας και μεταρρυθμίζοντας την πλατωνική παράδοση, ο Σταγειρίτης αναπτύσσει μian εκλεπτυσμένη θεωρία της παιδείας, την οποία θεωρεί αναγκαία συνθήκη για την πραγμάτωση και τη λειτουργία του ιδεατού πολιτεύματος, το οποίο πραγματεύεται στα δύο τελευταία βιβλία των *Πολιτικών*. Ο φιλόσοφος, προλαμβάνοντας και προαναγγέλλοντας μεταγενέστερες διαφωτιστικές αντιλήψεις, διακηρύσσει ότι η παιδεία πρέπει να είναι κοινή και δημόσια, εννοώντας πρωτίστως τον πολιτικά προσανατολισμένο καθορισμό του περιεχομένου της. Η αρετή τίθεται ως θεμελιώδης έννοια-στόχος και η εξειδίκευση του περιεχομένου της πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν όχι τις επικρατούσες απόψεις, ούτε το κριτήριο της ωφελιμότητας, αλλά αυτό που πραγματικά προάγει τη διαμόρφωση *αγαθών ανδρών και σπουδαίων πολιτών*, ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων που θα δρουν για χάρη της πολιτείας και του κοινωνικού συνόλου. Η απόκτηση τεχνικών δεξιοτήτων (η σημερινή μας επαγγελματική κατάρτιση) αντιμετωπίζεται επικριτικά από τον φιλόσοφο, με το σκεπτικό ότι δεν προσιδιάζει σε ελεύθερους ανθρώπους (υιοθέτηση στοιχείων της πλατωνικής αριστοκρατίας του πνεύματος, τα οποία διατηρούν διαχρονικά τη σπουδαιότητά τους σε αξιακό επίπεδο).

8. *Ιδεώδες και πραγματικότητα.* Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, η αριστοτελική πρακτική φιλοσοφία αποτελεί μια ρεαλιστική αλλά και εν μέρει εξιδανικευτική αποτύπωση της πραγματικότητας της κλασικής *πόλεως*, η οποία όμως την εποχή του φιλοσόφου βρισκόταν σε φάση εκτοπισμού από τις νέες μεγάλες στρατιωτικές αυτοκρατορίες και περιορισμού της σε ρόλο τοπικής αυτοδιοίκησης. Ο Αριστοτέλης πιθανότατα αντιστάθηκε πεισματικά στις αλλαγές που έρχονταν και αρνήθηκε να συμφιλιωθεί μαζί τους. Θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον να συγκριθούν οι θέσεις του όχι μόνον με εκείνες του Πλάτωνος, από τον οποίο επηρεάστηκε άμεσα, αλλά και με τις απόψεις εκπροσώπων της ευρύτερης αντιμακεδονικής παράταξης (βλ. Δημοσθένης), οι οποίοι έβλεπαν εξ αιτίας της ανόδου των Μακεδόνων να κινδυνεύουν η ελευθερία και η δημοκρατία, τα πολύτιμα αγαθά που κατέστησαν δυνατή και την τεράστια πολιτιστική ακμή του αρχαιοελληνικού κόσμου με αιχμή του δόρατος την Αθήνα.

Σε μια βραχυπρόθεσμη θεώρηση, η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη αποτέλεσε το κύκνειο άσμα μιας εποχής και δεν άργησε να καταστεί περιττή και αναχρονιστική (μολονότι θα ήταν δυνατόν να συνεχιστούν εγχειρήματα συνετής και χρηστής διακυβέρνησης, αν οι πόλεις αφήνονταν ελεύθερες). Μακροπρόθεσμα και διαχρονικά, όμως, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος άφησε μian ανεκτίμητη κληρονομιά στην ανθρωπότητα, η οποία αποτέλεσε τη βάση μεταγενέστερων αλλαγών προς την κατεύθυνση της ανασύστασης της ελευθερίας και της επανέυρεσης του περιεχομένου της δημοκρατίας υπό νέες πλέον συνθήκες. Ο Αριστοτέλης ανήκε στους φιλοσόφους που ενέπνευσαν καθοριστικά τους πρωτεργάτες της αμερικανικής επανάστασης, ενώ σήμερα μελετάται και αξιοποιείται απανταχού στον κόσμο, συχνά και προς διαφορετικές κατευθύνσεις.